

UPPLANDS FORNMINNESFÖRENING

*Styrelsens berättelse över föreningens verksamhet
arbetsåret 1940—1941*

IN MEMORIAM.

Under förlidet år har Upplands Fornminnesförening förlorat tvenne av sina mest vördade och verksamma medlemmar, nämligen *Karl Wilhelm Herdin* och *Nils Johan Söderberg*.

Den 23 dec. 1940 avled föreningens hedersledamot f. rådmannen i Uppsala v. häradshövding *K. W. Herdin*. Rådman Herdin var född i Falun 18 nov. 1854 och hade således vid sin bortgång nått den höga åldern av 86 år. Efter studentexamen i sin hemstad 1873 inskrevs han samma år som juris studerande vid Uppsala universitet och förblev alltsedan dess sin studiestad trogen. Efter avlagda examina tjänstgjorde Herdin som landskanslist i Uppsala län åren 1882—1885, blev rådman, magistratssekreterare och notarius publicus i Uppsala 1884, i vilken egenskap han kvarstod till pensionstagandet. Förutom sina offentliga tjänster innehade Herdin ett flertal förtroendeuppdrag i Uppsala samhälle.

Med rådman Herdins bortgång förlorade Upplands Fornminnesförening en av sina hängivnaste medlemmar. Tidigt kom han att ägna sig åt kulturhistorisk forskning och särskilt var det Uppsala stads hävd som kom att fånga hans intresse. I en mängd uppsatser och i ej mindre än sju volymer har han skildrat Uppsala stads kulturhistoria alltifrån medeltiden till våra dagar. Genom sin juridiska sakkunskap kom han särskilt att intressera sig för stadens domböcker och framförallt var det med utgångspunkt från dessa som han i det omfattande verket *Uppsala under 1600-talet* gjorde stadens förhållanden under denna epok kända. Stadens byggnadshistoria skildrade han därefter utförligt i sitt andra stora verk *Bygge*

och Bo, i två band. Ända in i det sista var Herdin verksam med sitt kulturhistoriska skriftställarskap och med sin om okuvlig energi och om humanistisk vidsyn vittnande forskargärning gjorde han den uppländska hembygdsforskningen de största tjänster. Som ett bevis på sin uppskattning valde Upplands fornminnesförening rådmän Herdin år 1930 till sin hedersledamot. Vid jordfästningen i Uppsala domkyrka den 30 dec. 1940 närvaro å föreningens vägnar ordf. landshövding Linnér och sekr. landsantikvarie Sundquist, varvid föreningens krans nedlades.

Den 9 febr. 1941 avled i den höga åldern av nära 90 år f. domkyrkosysslomannen *N. J. Söderberg*. Född i Hanebo i Hälsingland den 5 sept. 1851 blev Söderberg student och teologie studerande i Uppsala 1870 samt avlade teol. kand.-examen 1882 och pastorexamen 1884. Under åren 1887—1912 var han regementspastor vid Upplands regemente. Det var dock som syssloman och vårdare av Uppsala domkyrka som Söderberg kom att göra sin mest bemärkta insats. Detta ansvarsfulla värv anförtröddes honom 1890 sedan han dessförinnan anförtrötts sekreterarskapet i den kommission, som på K. M:ts uppdrag hade att ombesörja domkyrkans restaurering åren 1885—1893. Som syssloman kvarstod Söderberg ända till 1934 och ägnade även som pensionerad den uppsaliensiska helgedomen sitt varmaste intresse.

Under sin verksamhet som domkyrkosyssloman kom Nils Johan Söderberg att utom de praktiska frågorna ägna stor del av sin tid åt domkyrkans utforskande. Utredningar av domkyrkans historia voro nödvändiga vid den genomgripande restaureringen och det kom främst på sekreterarens lott att utföra detta arbete. Resultatet härav föreligger i Söderbergs i många stycken grundläggande publikation till kännedomen om vår nationalhelgedom *Uppsala domkyrkas restaurering 1885—1893*, utgiven 1923. Sedermera hava ett flertal uppsatser av hans hand sett dagen och ända in i det sista var han sysselsatt med sitt forsknings- och publiceringsarbete. För sin

insats härutinnan skall Upplands fornminnesförening alltid bevara sin hängivne medlem i aktat och vördat minne.

STYRELSE.

Fornminnesföreningens styrelse har under arbetsåret 1940 —41 utgjorts av följande personer:

Landshövding S. Linnér, ordf.
Professor Rutger Sernander, Uppsala, v. ordf.
Professor Otto von Friesen, Uppsala.
Professor Oscar Almgren, Uppsala.
Friherrinnan Wera von Essen, Salsta, Vattholma.
Professor Sune Lindqvist, Uppsala.
Antikvarie Bengt Thordeman, Stockholm.
Bibliotekarie Oskar Lundberg, Uppsala.
Fabrikör Johan Larsson, Örbyhus.
Bankdirektör Karl Arosenius, Enköping.
Bankkamrer Fritz Sandelin, Uppsala, skattnästare.
Biblioteksamanuens Gustaf Holmgren, Uppsala.
Landsantikvarie Nils Sundquist, Uppsala, sekreterare.
Intendent Nils Ålenius, Uppsala.

Utsedda av Uppsala stad:

Lektor Folke Borg, Uppsala.
Redaktör Helge Gad, Uppsala.

Suppl. för de två sistnämnda:

Fil. mag. Karl Söderberg, Uppsala.
Faktor Hugo Johansson, Uppsala.

Verkställande utskott: Verkställande utskottet har haft följande sammansättning: Landshövding Linnér, ordf., prof. Sernander, prof. Lindqvist, bibliotekarie Lundberg, skattnästaren och sekreteraren.

Revisorer: Föreningens revisorer hava varit bankdirektör Gösta Roth och godsägare Hugo Ruhngård med direktör Eric Wolrath och fru Jenny Lindgren som ersättare.

ÄRSSAMMANTRÄDE.

Sedan styrelsen hållit sammanträden 27 april och 17 maj hölls föreningens talrikt besökta årsmöte söndagen den 19 maj. Då på grund av tidsomständigheterna vårutflykt efter sedvanlig art detta år ej kunde försiggå hade årsmötet givits formen av en »Uppsala-dag» med demonstrationer och föredrag rörande Uppsala stads historia och kulturhistoria. Kl. 12 skedde samling i Upplandsmuseet i Gustavianum, där intendent Ålenius demonstrerade en för tillfället arrangerad utställning av delar av årets nyförvärv. Särskilt utrymme hade givits åt en serie inredningar från borgarhem från 1700-talets Uppsala, vilka tillvaratagits vid rivningar för nybyggenskap. I anslutning därtill demonstrerades museets övriga samlingar.

Kl. 2 e. m. företogs en rundvandring i stadens centrum under ledning av landsantikvarie Sundquist. Samling skedde i åplanteringen nedanför Klostergatan, där landsantikvarien demonstrerade den historiskt intressanta miljön kring den forna åmynningen, med klosterområdet på östra stranden och domkyrkoområdet på den västra. I anslutning härtill demonstrerades tre på platsen utställda under året funna s. k. gravklot, ett från Uppsala, ett från Rasbokil och ett från Bälinge, varav det från Uppsala — funnet på klostertomten — sannolikt haft sin plats på den s. k. Kungshögen i kv. Sandbacken. Efter samling framför Domtrappan demonstrerades slutligen Domtrapphusets äldre byggnadshistoria samt de bevarade partierna av den forna ringmursborgen runt Domkyrkan.

Kl. 3 samlades man till årsmötesförhandlingar å universitetets lärosal IX. I sitt hälsningsanförande framhöll föreningens ordf. landshövding Linnér det beklagliga i att genom tidsomständigheterna sedvanlig vårutflykt detta år ej möjliggjorts men konstaterade nu med tillfredsställelse att så många av föreningens medlemmar mött upp till den utflykten ersättande »Uppsala-dagen». Landshövdingen slutade med en uppmaning till föreningsmedlemmarna att i denna tid, då så betydande delar av kulturföremål hotas av förstörelse eller förintelse, slå

vakt kring våra minnen och genom lämpliga åtgärder skydda sådana ting, som man önskar bevarade till kommande släktled.

Föreningens tjänstemän landsantikvarie Sundquist och intendent Ålenius höllo härefter med ljusbilder belysta föredrag över deras verksamhet i Uppland under det gångna arbetsåret. Ordf. framförde till de båda föredragshållarna föreningens tack för det arbete de under nämnda tid nedlagt inom landskapets kulturminnesvård. Till sin hedersledamot valde föreningen bruksägaren friherre Carl Beck-Friis, Harg.

Efter årsmötesförhandlingarna framförde sekr. landsantikvarie Sundquist föreningens tack till sin ordf. landshövding Linnér för den insats landshövdingen gjort för det icke blott ur landskaps- utan också ur riksfornvårdssynpunkt viktiga förvärvet av fastigheten Lilla Myrby i Gamla Uppsala socken.

Kl. 5,30 e. m. samlades man till gemensam middag å Stads-hotellet. Efter middagen bjöds en underhållning av ur kultur-historisk synpunkt värdefullt slag. Efter anteckningar av amanuensen vid Musikhistoriska museet i Stockholm red. Olof Andersson höll docenten i musikhistoria vid Uppsala universitet Carl-Allan Moberg ett kåserande föredrag över ämnet »*Gamla uppländska spelmän*» (Byss-Kalle från Älvkarleby, Långbacka-Jan från Rasbo, Gås-Anders från Björklinge och Gulamåla-Viten från Valö). Föredraget illustrerades med de nämnda spelmännens mest karakteristiska låtar, utförda av red. Andersson, prof. Sven Kjellström och dir. musices Sven E. Svensson.

ANSLAG OCH GÄVOR.

Fornminnesföreningen har under år 1940 alltjämt haft förmånen att erhålla ekonomiskt stöd för sin verksamhet från myndigheter, vissa institutioner och enskilda. Uppsala läns landsting har som förut anslagit kr. 3,000, Stockholms läns landsting 2,000 och Uppsala stad 3,000. Direktör E. Tigerschiöld har som tidigare om åren till föreningens verksamhet överlämnat 100 kr. Ett stort antal gåvor ha under året mot-

tagits för föreningens bibliotek och arkiv. Dylika hava överlämnats av Uppsala universitets bibliotek, K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Uppsala Nya Tidning, ing. Ivar Rydeberg, bibliotekarie Oskar Lundberg, prof. Aug. Hahr, ing. E. Åberg, landsantikvarie Nils Sundquist, v. häradshövding K. W. Herdins sterbhus, f. domkyrkosyssloman N. J. Söderbergs sterbhus. Prof. Carl Wiman har överlämnat en komplett serie av Uppsala Nya Tidnings julnummer 1906—1940, varav en del nummer numera äro ytterst svåröverkomliga.

FRÅN VERKSAMHETEN.

Föreningens verksamhet under det gångna arbetsåret har i första hand varit ägnad åt konsolideringsarbete. Ett viktigt led härutinnan har varit publiceringsverksamhetens uppdelning i två publikationer, den nya årsboken *Uppland* samt tidskriften. Med tillfredsställelse konstateras att den nya årsboken mottagits med det största intresse över hela landskapet. I så gott som samtliga inom landskapet Uppland verksamma hembygdsföreningar — vars medlemmar erhålla årsboken för nedsatt avgift — har platsredaktör och ombud för årsboken utsetts. I regel har också årsrapporter av dessa avgivits till årsboken, varigenom banden knutits fastare mellan lokalföreningarna och fornminnesföreningen. I socknar, där hembygdsförening icke existerar och där ombud tidigare icke funnits, ha nya ombud utsetts för årsbokens distribuering; sammanlagda antalet ortsombud var 1 april 1941 96 st.

TJÄNSTEMÄNNENS VERKSAMHET.

Landsantikvarien.

Under det gångna verksamhetsåret har landsantikvarien, som tillika tjänstgjort som sekreterare, redaktör för årsboken samt expeditionsföreståndare, handlagt ett stort antal ärenden, i huvudsak rörande forntiden och medeltiden. För Riksantikvarieämbetet har ett ej ringa antal yttranden rörande olika kulturminnesvårdsfrågor avgivits.

I *Uppsala* har landsantikvarien såsom sekreterare i Kommittén för tillvaratagande av fornfynd handlagt topografiska ärenden samt byggnadshistoriska undersökningar jämte uppmätningar av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och gårdar, ofta i samband med deras rivning.

I *Enköping* har den stadstopografiska undersökningen fortsatts bl. a. inom klosterområdet och på platsen för den forna S:t Ilians kyrka samt utförts uppmättningsarbeten bland stadens kulturhistoriskt värdefulla byggnader och gårdar. Arbetena ha bekostats av Enköpings stad, Sydvästra Upplands Kulturhistoriska Förening, Enköpings Klosterförening samt Sällskapet Enköpingskamraterna.

På *landsbygden* har landsantikvarien utfört ett flertal kontroll- och undersökningsarbeten, ej minst vid av vägarbeten berörda forngravfält. Landsantikvarien har också tjänstgjort som kulturhistorisk kontrollant vid restaureringen av Uppsala Studentkärs friluftsgård Vårdsätra.

Undersökningar rörande *fortiden* hava utförts i följande socknar: Alunda, Bladåker, Bondkyrko, Bälinge, Faringe, Funbo, Knutby, Lagga, Rasbo, Skäfthammar, Sparrsätra, Stayby, Vårfrukyrka; rörande *medeltiden* i Bondkyrko, Litslena samt *nyare tiden* Bondkyrko, Danmark, Solna och Vendel.

Landsantikvarien har under året publicerat ett 15-tal uppsatser av skiftande kulturhistoriskt innehåll samt hållit ett flertal föredrag i stad och på land.

I övrigt hänvisas till landsantikvariens till styrelsen avgivna utförliga berättelse över sin verksamhet.

Intendenten.

Beträffande verksamheten vid Uplandsmuseet och Disastiftelsen hänvisas till respektive styrelseberättelser.

Intendenten har även biträtt hembygdsföreningar, kommuner m. m. med råd och anvisningar rörande restaurering av byggnader, vård och underhåll av samlingar, undersökningar m. m. Tidshändelserna ha i många avseenden verkat hämmande på föreningens verksamhet och många föreningar ha

av ekonomiska skäl måst inställa planlagda arbeten. Flera föreningar ha dock gjort mycket värdefulla nyförvärv till sina samlingar.

Huddunge hembygdsförening har under året uppfört stugan från Håcksbytorp på sitt bygdemuseum vid gamla kyrkplatsen. Roslagens sjöfartsminnesförening har i en uthuslänga vid Caplansbacken i Vaddö inrett en utställningslokal för större föremål. Här utställes bl. a. en spantad båt av ålderdomlig typ, funnen i Fjällboträsket, och en riggad fockmast. Föreningen har inköpt en gammal roslagsskuta och en gammal fartygsskans. I Östhammar har godtemplarna till sin sommargård vid ruinen efter fästet »Gammelhus» flyttat en väderkvarn från Söderön. Föreningen planerar ytterligare förvärv av gamla byggnader till platsen. Harbo hembygdsförening har till sin gammalgård flyttat stugan från Risänge.

Festprogrammen ha i många fall anpassats efter tidsläget, och många föreningar ha anordnat fester för de inkallades familjer, för landstormsmän etc.

Intendenten har under året redigerat »Upländsk bygd», festskrift till friherrinnan Wera von Essen, samt — tillsammans med chefredaktör Axel Johansson — »Upländskt» samt biträtt vid redigeringen av föreningens årsbok »Uppland» och i dessa böcker publicerat uppsatser. I serien Verdandis småskrifter har han publicerat »Hembygdsvärden, principer och arbetsmetoder» och dessutom publicerat uppsatser av kulturhistoriskt innehåll i Värmdö skeppslags fornminnesförenings årsbok samt i dagspressen.

PUBLIKATION.

Föreningens nya årsbok UPPLAND — under redaktion av Nils Sundquist, Nils Ålenius och Helge Gad — utsändes under november och december till föreningsmedlemmarna. Ur innehållet må anföras följande uppsatser: *Ett sakramentshus från Roslagsbro* av Ingeborg Wilcke-Lindqvist, *Olof Rudbecks »Kungsbyggning» på Ultuna* av Nils Sundquist, *Albertus Pictor*

som pärlstickare av Agnes Geijer, *De uppländska portlidestolparna* av Nils Ålenius, *Teater i Uppsala före Uppsala teater* av Barbro Sundquist, *Upplänningen och hembygds känslan* av Sven Kjersén, *Gamla uppländska spelmän* av Olof Andersson och *Per Olof i Alunda* av Karin Alinder. En påbörjad uppsatsserie om *Uppländska bygdemuseer* inledes om »Mårtsbogården i Östervåla» av Hilding Ahlström. Under samlingsrubriken *Från hembygdsföreningarna* lämnas rapporter från lokalföreningarnas årsverksamhet.

VERKSAMHET NÄRA KNUTEN TILL FÖRENINGENS.

Trots av tidsläget försvårade yttre förhållanden ha de många hembygdsföreningarna ute i landskapet fortsatt sitt målmedvetna arbete till den uppländska bygdevårdens och kulturminnesvårdens fromma. För den insats de sålunda gjort betygar Upplands Fornminnesförening dem sin stora tacksamhet. Föreningen stannar också i tacksamhetsskuld till de många specialsammanslutningar, såsom Disastiftelsen, Stiftelsen Geijersgården, Kommittén för tillvaratagande av fornfynd i Uppsala m. fl., vilka genom sin verksamhet avbördat landskapsorganisationen ett flertal viktiga ärenden inom landskapets kulturminnesvård.

Styrelsen vill i detta sammanhang erinra om det initiativ, som utgått från Disastiftelsen till bildandet av det uppländska landskapsgillet Disa Gille, vars första stämma ägde rum i Uppsala 3 febr. 1941. Över 1,000 personer hade hörsammat kallelsen att ingå som medlemmar i gillet. Genom av gillesmedlemmar erlagda inträdesavgifter har grunden lagts till en fond, avsedd att befrämja de uppländska hembygdsföreningarnas arbete.

Under den tid denna årsberättelse omfattar har en händelse inträffat, som fornminnesföreningen i detta sammanhang vill erinra om, nämligen Upsala Nya Tidnings 50-årsjubileum. Upsala Nya Tidning har under hela sin tillvaro skänkt Upplands Fornminnesförening sitt allra bästa stöd och fornminnes-

föreningen vill härför till tidningen och dess chefredaktör, föreningens hedersledamot Axel Johansson, uttala sitt uppriktigaste tack. Fornminnesföreningen vill också erinra om den insats Upsala Nya Tidning gjort i det uppländska hembygdsarbetet med sin ståtliga serie julnummer 1905—1940. Innehållet i denna i svensk publicitet enastående julnummerserie har odelat ägnats landskapet Uppland, i synnerhet dess historia, natur- och kulturhistoria, och författare ha ofta varit landets främsta specialister på sitt område. Då flera av dessa julnummer numera äro svåråtkomliga hälsades tidningens beslut att hugfästa sin minnesdag med utgivande av valda uppsatser av julnumren i en jubileumsbok »Uppländskt» med stor glädje. Fornminnesföreningen uttalar för detta vackra initiativ sin varmaste erkänsla.

TJÄNSTELOKAL, ARKIV, EXPEDITION M. M.

Genom tillmötesgående från Uppsala universitets museum för nordiska fornsaker har tjänstelokal och arbetsrum för föreningens sekreterare varit upplåtet i Gustavianum. För detta tillmötesgående uttalar föreningen sitt varma tack. Föreningens expedition för utlösen av årsboken, biljettförsäljning till utflykter m. m., har varit förlagd till sekreterarens bostad, Östra Ågatan 65 n. b.

Bibliotek och arkiv har under året väsentligt utökats, dels genom de ovan nämnda gåvorna, dels genom byten med andra fornminnesföreningar och hembygdsförbund. I vissa fall ha för verksamheten nödvändiga böcker inköpts. Föreningen vill lägga minnesgoda personer på hjärtat att skänka litteratur rörande landskapet Uppland till föreningens bibliotek.

EKONOMISK STÄLLNING.

Föreningens ekonomiska ställning är alltjämt bekymmersam. En till K. M:t ingiven ansökan om tillägg till lotterimedelsfonden har ej kunnat bifallas, varför nämnda fonds

avkastning ännu ej är tillfyllest för att täcka arvodet ens åt *en* av föreningens två tjänstemän. Föreningen är därför i största behov av att få behålla sina anslag från myndigheterna inom föreningens verksamhetsområde och skulle icke utan bekymmer se om dessa anslag beskures.

Fornminnesföreningen vill dock med tillförsikt se framtiden an och gläder sig åt att det gångna arbetsåret trots det svåra tidsläget ur medlemssynpunkt varit framgångsrikt. Det gensvar från de uppländska bygderna som häri kan skönjas manar föreningen att i ännu högre grad än tillförne motsvara på densamma ställda krav.

Föreningen vill slutligen till alla myndigheter, föreningar och enskilda, som under förlidet arbetsår på olika sätt lämnat verksamheten sitt stöd, rikta ett varmt tack för visad välvilja och förståelse.

Uppsala den 27 april 1941.

S. LINNÉR.
Ordf.

Nils Sundquist.
Skr.